

door overtreders strenge straffen in het vooruitzicht te stellen. De uitgave van Hovy laat vanaf 1745 een hele reeks van verordeningen tegen de chenabouw zien, de ene al strenger dan de andere. De ambtsperiode van gouverneur Jan Schreuder (1756-1762) vertoont een top van dergelijke verordeningen. Dat hoeft ons niet te verbazen: Schreuder probeerde met alle hem ter beschikking staande middelen de inkomsten van de compagnie te verhogen. Naast een drastische verhoging van de belasting op bebouwde grond betekende dit ook een bijna rabiate bescherming van de kaneel. De hoeveelheid plakaten bewijst echter dat het instrumentarium van de compagnie volstrekt onvoldoende was om uitvoering te geven aan haar economische politiek. De straffe wijze waarop de compagnie desalniettemin poogde haar landbouwbeleid te effectueren is een belangrijke oorzaak geweest van de onlusten die eind 1760 het platteland in het zuidwesten van Ceylon beroerden. Begin 1761 was er zelfs sprake van een goed georganiseerde opstand die militair gesteund werd door de koning van Kandy. Toen kwam de wetgevingsmachine tot stilstand: de oorlog zou het compagniebestuur jarenlang in een verlamme greep houden, zo blijkt uit het jarenlang zwijgen der plakaten.

De publikatie van Hovy is méér dan alleen een uitgave van rechtsbronnen. De reeds genoemde hoofdstukken in het voorwerk bieden zoveel informatie over de compagnie-tijd in Ceylon, dat de verzameling weteksten zich laat lezen als een historische roman. De belangrijkste rollen daarin worden gespeeld door de compagniebestuurders, de ingezetenen van de steden en door de plattelandsbevolking. Het is een roman waarin juridische stukken uit de compagnie-tijd het leven in de kustprovincies van Ceylon beschrijven.

L. J. Wagenaar

E. de Jong, *Natuur en kunst. Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650-1740* (Dissertatie RUG 1993; Amsterdam: Uitgeverij Thoth, 1993, 260 blz., f54,50, ISBN 90 6868 045 5).

Van de tuinen die in dit rijk geïllustreerde boek worden besproken is niets meer over behalve een reconstructie van de paleistuin van het Loo, die in 1984 werd afgerond. Want de geometrische tuin met allegorisch beeldhouwwerk, met classicistische bouwsels, vijvers en fonteinen overleefde de tweede helft van de achttiende eeuw niet toen onder Engelse invloed de — even kunstmatige — vrije landschapstuin in de mode kwam. Beide soorten waren concrete voorbeelden van de houding van de mens tegenover de natuur en hoe hij zich die idealiter voorstelde. Dit proefschrift bevat dan wel niet de zeventig jaar geleden door Huizinga gewenste studie van de tuin als cultuurvorm maar tracht met succes vanuit architectuurhistorisch perspectief de vormgeving en betekenis van een aantal tuinen uit de periode van 1650 tot 1740 te verklaren. Als uitgangspunt daarbij moest gelden dat de tuin een complex samenstel vormt waarin architectuur, inrichting, gebruik en belevingswereld nauw met elkaar zijn verbonden. De Jong wil vooral de concepten die achter een tuinontwerp schuil gingen blootleggen, want de opzet ervan zegt veel over de opdrachtgever die dan ook centraal komt te staan. Het is echter niet zo gemakkelijk deze 'iconologische' aanpak van de tuinaanleg te verwezenlijken, want er moet met divers materiaal als afbeeldingen, hofdichten, kaarten, reisbeschrijvingen en archiefbescheiden gewerkt worden om tot een beeld te komen. Dat werpt enige methodologische problemen op omdat platen geïdealiseerd kunnen zijn, literaire produkten eveneens een fictionele component bevatten en de reisbeschrijvingen geen aanduiding van de betekenis van aanleg en decoratieprogramma's geven. Waar de auteur dan ook de vraag opwerpt of de tijdgenoten specifieke details ervan konden begrijpen moet hij dat ontkennend beantwoorden:

stadhouder-koning Willem III gaf zelfs toe dat hij een deskundige nodig had voor de uitleg van het voorgestelde en contemporaine verklaringen verschilden onderling nogal eens.

Ondanks deze hindernissen kan De Jong een viertal tuinen van leden van verschillende sociale strata analyseren. Maar allereerst gaat hij aan de hand van theoretische geschriften over de tuinkunst na wat een dergelijk bezit betekende voor de tijdgenoot. Afgezien van de statusverhogende werking van een buitenhuis met bijbehorende tuin, ging het vooral om de deugdzaame activiteit die het werk daarin inhield, verwant als het in deze visie was aan de landbouw, de oudste bezigheid van de mens. Zo vierde ook de letterkunde deze levensvulling, waarbij allerlei klassiek geïnspireerde gedachten en protestants-christelijke overwegingen over de natuur als het boek van Gods schepping — het laatste in Nederland nog sterker dan elders — tuinieren adelden door geneogen te verbinden aan het verwerven van kennis van de natuur. De natuur in haar algemeenheid werd als iets wilds en ongeordends gezien en kunst diende haar dus te vervolmaken en te veraangename. De Nederlandse tuin in deze periode kon buitenlandse voorbeelden echter niet zonder meer volgen maar moest zich noodgedwongen wegens het gure klimaat richten op beslotenheid en vertoonde in haar eigen aard net als de polders de technische vaardigheden die goed samengingen met opvattingen over uniformiteit en geometrische striktheid uit de classicistische theorie. Vervolgens bespreekt de auteur de aanleg van het Loo, waar tussen 1691 en 1699 door Hans Willem Bentinck en Romein de Hooghe het decoratieprogramma als een antwoord van Willem III op de aanspraken van de tuindecoraties van Lodewijk XIV werd ontworpen en uitgevoerd. De tuinen van Heemstede bij Houten werden door de Utrechtse regent Diderick van Velthuysen tussen 1680 en 1700 uitgebouwd tot een luthof waarin aanleg en versieringen Willen III en zijn hof trachtten te overtreffen door een verheerlijking van het Oranjehuis. Werd deze tuin door twee dichters bezongen, de buitenplaats Zijdebalen in Utrecht, gedurende veertig jaar tot 1740 ontworpen door de rijke zijdefabrikant David van Mollem, viel één gedicht ten deel maar is uitgebreid in beeld gebracht. Van Mollem wilde hier een microkosmos van de schepping laten zien, een aards geordend paradijs waarin bijbelse scènes op vazen voorkwamen, volgens De Jong een uniek Nederlands verschijnsel in de tuinarchitectuur. Tenslotte behandelt de auteur de plaats van het groen in de steden en licht de achtergrond van de 'museum'galerij van de Hortus Botanicus van de Leidse universiteit, ontstaan rond 1600, toe en verklaart de decoratie van eenzelfde tuin in Haarlem (1696-1721) die net als die van het Loo door De Hooghe werd ontworpen.

Het pionierswerk van De Jong geeft een voortreffelijk inzicht in een deel van de wereld van de tuin en doet de vraag opkomen naar meer. Geldt deze beeldvorming nu ook voor de stadstuinen met hun decoraties waar de auteur maar heel even aan tikt? En hoe is het gesteld met Oost- en Noord-Nederland waar zich toch ook, al dan niet gereconstrueerde, tuinen bevonden? Een andere vraag betreft het tijdsperspectief binnen deze periode: is er in negentig jaar geen ontwikkeling in de tuinarchitectuur geweest? Maar het nagaan daarvan was kennelijk geen prioriteit net zomin als verandering in de cultuurhistorische achtergrond: kan het lezen van Gods boek, de natuur, door de protestanten of zelfs op de zestiende-eeuwse Lipsius teruggaande neostoïci zonder meer gelijk worden gesteld aan de fysico-theologische benadering uit de vroege achttiende-eeuw, zoals de auteur lijkt te doen? En was in tegenstelling tot zijn opinie Van Mollems doopsgezinde godsvrucht niet toch weer iets anders? Hoe zou nu de verhouding van de katholieken tot de natuur geweest zijn? Maar afgezien van enkele slordigheden (soms komen bijvoorbeeld verwijzingen in de noten niet in de literatuurlijst voor, CasparCommelin op pagina 24 moet zijn Jan, de beschrijving van Haarlem tot 1669 in de druk van 1706 is niet van Leeghwater, die al in 1650 was overleden (222), is dit een stimulerend boek, dat de geometrische

tuin weer definitief op de kaart van de Nederlandse cultuurgeschiedenis heeft teruggebracht.

E. O. G. Haitsma Mulier

H. Coppens, *De financiën van de centrale regering van de zuidelijke Nederlanden aan het einde van het Spaanse en onder Oostenrijks bewind (ca. 1680-1788)* (Dissertatie Katholieke universiteit Leuven 1990, Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, Klasse der letteren LIV-cxlii; Brussel: Paleis der academiën, 1992, 422 blz., ISBN 90 6569 573 7).

De onderzoeker die zich ten doel stelt de publieke financiën van het *ancien régime* te analyseren stuit op een paar lastige problemen. Documenten met geaggregeerde gegevens zoals begrotingen zijn er niet of zij geven, zoals in het geval van rekeningen van de ontvanger-generaal, een vertekend beeld doordat het financieel beheer gedecentraliseerd was. Ontvangers droegen namelijk vaak alleen restsaldi af aan de centrale ontvanger. Series rekeningen vertonen hiaten of ontbreken geheel. Rapporten bevatten om politieke redenen geflatteerde of juist gedeflatteerde cijfers. Een poging, ondernomen door M. A. Arnould aan het eind van de jaren zestig, om de staatsrekening van de Spaanse Nederlanden in het jaar 1665 te reconstrueren mislukte dan ook. Waar Arnould niet slaagde, daar lukte het Herman Coppens, verbonden aan de Belgische rijksarchiefdienst, wel om op alleszins bevredigende wijze de staatsrekening van de Spaanse/Oostenrijkse Nederlanden te reconstrueren. Coppens liet de duizenden rekeningen van ontvangers en rentmeesters grotendeels links liggen en putte zijn gegevens uit de rapporten die vanaf de late zeventiende eeuw werden opgesteld door hoge ambtenaren en die doorgaans bestemd waren voor de autoriteiten in Madrid of Wenen. Hij ging daarbij zeer systematisch te werk. In de delen I en II worden de inkomsten van de regering in Brussel behandeld, daarop volgen in deel III de uitgaven, waarna in deel IV de stukken van de puzzle in elkaar worden gepast. In dat deel worden ook de transacties tussen de schatkisten van Brussel en andere staten gekwantificeerd. In de praktijk wilde dat zeggen de transfers van Brussel naar de Republiek der Verenigde Provinciën in de periode 1718-1742 en die naar de keizer in Wenen in de periode 1742-1788. Het betoog sluit af met een berekening van de eindsaldi. Dan pas blijkt goed dat de Zuidelijke Nederlanden de hele achttiende eeuw dooreen melkkoe waren voor buitenlandse mogendheden.

De ontvangsten van wat Coppens steeds de 'Zuidnederlandse staat' noemt namen gedurende de onderzoeksperiode toe van f4.9 min. in 1680-1684 tot f11.2 min. in 1780-1784 (guldens Brabants crt.). De inkomsten lagen daarmee op het niveau van middelgrote Duitse staten zoals Saksen en Beieren. Voor Wenen werden de Nederlanden steeds interessanter. De staat kreeg ook een steeds groter deel van dit geld in eigen handen doordat de uitgaven gedaan door subalterne ontvangers naar verhouding sterk afnamen (1680-1714: 55% van alle uitgaven; 1750-1788: 20%). De op centralisatie en rationalisering gerichte politiek van het Oostenrijkse bewind wierp dus zijn vruchten af. De daaraan voorafgaande periode van Spaans, Anjouaans en geallieerd bewind (ca. 1680-1718), tijdens welk Jan van Broekhoven, graaf van Bergeyk, het financieel beleid in hoge mate bepaalde, werd eerder gekenmerkt door improvisatie en ad hoc beleid. Dit leidde overigens tot zeer hoge inkomsten maar ook tot een verzwakking van de staat door de verkoop van ambten.

De inkomsten vielen uiteen in ontvangsten waarover Brussel rechtstreeks kon beschikken en de bijdragen van de gewesten. De eerste groep bestond uit de domeinen, de douanerechten (met de tollens), de belastingen op de ambten en enige buitengewone ontvangsten zoals de verpachting